

Gramer-Mantık Tartışmalarında Farklı Bir Soluk: İbnü's-Sîd el-Batalyevsî ve Dil Anlayışı

İD CİHANGİR ECER ^a İD MEHMET ŞİRİN ÇINAR ^b

Öz: Bu makale, Endülüs'te yetişen önemli bir dil ve nahiv âlimlerinden İbnü's-Sîd el-Batalyevsî'nin (1052–1127) Arap nahiv ilmine kuramsal ve uygulamalı düzlemde yaklaşımını ele almayı amaçlamaktadır. Bunu yaparken de onun, klasik Basra - Kûfe nahiv ekolleri geleneğini özümsemiştiği; yaşadığı dönem ve coğrafya etkisiyle genel olarak dile ve mantık ilmine yaklaşımı ortaya konulacaktır. Batalyevsî, klasik Basra-Kûfe nahiv okullarıyla kurduğu ilişki ile beraber gramer kuramlarına yönelik eleştirel yaklaşım sergileyerek onu Arap dil ilimleri içindeki özgün konumda olmasını sağlamıştır. Özellikle *Islâhu'l-halel fî kitâbi'l-Cümel* ve *el-Mesâil ve'l-ecvibe* adlı eserleri merkeze alınarak, terim tartışmaları, cümle çözümlemeleri ve i'rab kurallarına dair esnek yaklaşımları analiz ederek vurgulanacaktır. Bu bağlamda Batalyevsî'nin görüşleri, klasik nahiv metinleriyle karşılaştırmalı biçimde yorumlanmıştır. Makalede ayrıca *el-Mesâil ve'l-ecvibe* adlı eserinde yer alan "Darabe Zeydün 'Amran" başlıklı risaleye özel bir yer ayrılmıştır. Bu risale, fiil-fâil-mef'ûl ilişkisi, öge dizilişi, hakikat-mecaz ayrımı ve anlam çoğulluğu gibi konularda sergilediği çözümlemelerle, onun gramer çözümlemesini felsefî düzleme taşıdığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Nahiv, mantık, gramer terimleri, Batalyevsî, Endülüs Gramer Ekolü, ıslâhu'l-halel, el-mesâil ve'l-ecvibe.

^a Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü
cihangir.ecer@igdir.edu.tr

^b Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü
msirin@yyu.edu.tr

A Different Breath in the Grammar-Logic Debates: Ibn al-Sīd al-Baṭalyawsī and His Understanding of Language

Abstract: This article aims to examine the theoretical and practical approach of Ibn al-Sīd al-Baṭalyawsī (1052–1127), one of the prominent linguists and grammarians of al-Andalus, to Arabic grammar (naḥw). In doing so, it will be demonstrated how he internalized the classical traditions of the Basran and Kufan grammatical schools, while also developing a distinctive perspective influenced by his historical and geographical context, particularly in relation to language and logic. By establishing a critical stance toward prevailing grammatical theories, Ibn al-Sīd positioned himself uniquely within the field of Arabic linguistic sciences. The analysis focuses especially on his works *Islāḥ al-Khalal fī Kitāb al-Jumal* and *al-Masā'il wa'l-Ajwiba*, emphasizing his discussions of terminology, syntactic analysis, and flexible approaches to i'rāb rules. In this context, his views are compared and contrasted with classical grammatical texts. The article also devotes special attention to his treatise entitled "Ḍaraba Zaydun 'Amran", included in *al-Masā'il wa'l-Ajwiba*. This treatise illustrates his grammatical method as it explores verb–subject–object relations, word order, the literal–figurative distinction, and semantic multiplicity—thus elevating grammatical analysis to a philosophical level.

Keywords: Syntax, logic, grammatical terminology, Ibn al-Sīd al-Baṭalyawsī, Andalusian Grammatical School, *islāḥ al-khalal*, *al-masā'il wa'l-ajwiba*.

Giriş

Arap dili, İslâm medeniyetinin şekillenmesinde merkezi bir rol oynamış, bu dilin kurallarını sistemleştirme gayreti, erken dönemlerden itibaren ilmî bir disiplin olan nahiv ilminin doğmasına zemin hazırlamıştır. Başta Sîbeveyh (ö. 180/796), Müberred (ö. 286/900) ve Ferrâ (ö. 207/822) gibi dilciler olmak üzere birçok âlim, Arapçanın yapısal özelliklerini ortaya koymak adına önemli katkılarda bulunmuştur. Nahiv ilmi, zamanla yalnızca cümleyi oluşturan öğelerin kurallarının tespiti değil, aynı zamanda anlam ve delâletin düzenlenmesi açısından da temel bir referans alanına dönüşmüştür. Nitekim bununla ilgili yapılan tartışmalar, mantık -nahiv tartışmalarının da esasını oluşturmıştır. Konuyla ilgili yapılan tartışmalar bir gelenek oluşturmuş ve eserler yazılmasına ön ayak olmuştur. Meydana gelen tartışmalar, belli bir zaman ve coğrafya ile sınırlı kalmamış; nahiv ilmiyle ilgilenen dilciler de tarih boyunca müdahil olmuşlardır. Bu çerçevede, doğu İslâm dünyasında şekillenen nahiv teorilerinin yeniden ele alındığı ve özgün biçimde geliştirildiği Endülüs coğrafyasının, konuya müdahil olması kaçınılmaz olmuştur. Nitekim Endülüs'te yetişen âlimler, sadece nakil ve rivayetle yetinmemiş; dil ilimlerini aklî ve mantıkî ilkelerle yeniden yorumlamaya yönelmişlerdir.¹

Bu geleneğin seçkin temsilcilerinden biri olan Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. es-Sîd el-Batalyevsî (ö. 521/1127), Arap nahiv ilmine dair çalışmalarıyla hem teorik düzeyde hem de metodolojik açıdan dikkat çeken bir profil sergilemiştir. İbnü's-Sîd, özellikle *İslâhu'l-halel fi kitâbi'l-Cümel*, *el-Mesâil ve'l-ecvibe* gibi eserlerinde, nahiv terimlerine açıklık getirme, i'rab kurallarını esnek bir bakış açısıyla yorumlama ve grameri mantıkla ilişkilendirme

¹ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm, *et-Takrîb li-haddi'l-mantık*, thk. İhsân Abbâs (Beyrût: Dâru Mektebeti'l-hayat, 1900), 5; Ebû Abdullah Muhammed b. Sîd el-Batalyevsî, *Resâilu fi'l-Lüğâ*, thk. Velîd Muhammed es-Serâkîbî (Riyâd: Merkezu'l-Melik Faysal li'l-Buhusi ve'd-dirâsâti'l-islâmiyye, 2007), 265; Ebû Abdullah Muhammed b. Sîd el-Batalyevsî, *el-İktidâb fi şerhi Edebi'l-küttâb*, thk. Mustafa es-Sikâ - Hâmid Abdülmecid (Kâhire: Daru'l-kutubi'l-misriyye, 1996), 1/51; Ebû Abdullah Muhammed b. Sîd el-Batalyevsî, *Kitâbu'l-Hülel fi islâhi'l-halel min Kitâbi'l-Cümel*, thk. Said Abdülkerim Se'ûdî (Beyrût: Dâru't-Talî'a, ts.), 65.

yönleriyle öne çıkmaktadır.² Bu yönü, sadece bir dilci olmadığını; dilin düşünceyle ilişkisini sorgulayan bir dilci kimliği de taşıdığını ortaya koymaktadır.

Bu makalede, İbnü's-Sîd el-Batalyevsî'nin Arap nahiv ilmine katkıları, üç temel ekseninde incelenecektir: Birincisi, nahiv teorisi ve terminolojisine yaptığı katkılardır; ikincisi, genel olarak dil, özellikle nahiv-mantık ilişkisine bakışı; üçüncüsü ise, eserlerinin kendi dönemine ve sonraki nesillere etkileri olacaktır.

1. Hayatı, İlmî Şahsiyeti ve Eserleri

1.1. Hayatı

İbnü's-Sîd el-Batalyevsî, Endülüs'te yetişmiş, dil ve edebiyat alanında devrinin önde gelen alimlerindenidir.³ Batalyevsî nisbesi, doğduğu Batalyevs (Badajoz) şehrine işaret eder. Endülüs'te Toledo, Kurtuba, Sarakusta, Belensiye gibi ilim merkezlerinde bulunarak dersler vererek eserler telif etmiştir.⁴ Hem bir dilci-nahivci, hem de edip-şair olarak tanındığı için, eserlerinde dilbilimsel derinlikle edebî bir üslubu bir arada görmek mümkündür. Özellikle Arap nahvi üzerine kaleme aldığı eserlerle temayüz etmiş ve nahiv ilminin kuramsal temellerine mantık-dil felsefesi ekseninde önemli katkılar sunmuştur.

İbnü's-Sîd'in Arap dilinde nahive dair en önemli çalışmaları arasında, klasik nahiv metinlerine eleştiri ve açıklamalar getiren eserleri bulunmaktadır. Bu eserler, bir yandan önceki gramer otoritelerinin görüşlerini tenkit edip açıklığa kavuştururken, diğer yandan nahiv meselelerine mantıkî bir bakış açısıyla yaklaşan analizler içerir. Aşağıda, onun başlıca eserleri ve içerikleri özetlenmiştir.

İbnü's-Sîd el-Batalyevsî, hayatı boyunca Endülüs'ün çeşitli

² Muhammed el-Muhtâr Veledebâh, *Târîhu'n-nahvi'l-arabî fi'l-meşriki ve'l-mağrib* (Beyrût: Dâru'l-kutubu'l-ilmîyye, 2008), 241; el-Batalyevsî, *Kitâbu'l-Hüel fi islahi'l-halel min Kitâbi'l-Cümel*, 64.

³ Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-E'yân*, thk. İhsân Abbâs (Beyrût: Daru Sâdir, ts.), 3/96-98.

⁴ Şihabuddin Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, *Nefhu'Tîb min Ğisni Endelüsü'r-Ratîb*, thk. İhsân Abbâs (Beyrût: Darusadir, 1900), 1/108, 1/643, 650; *Nefhu'Tîb min Ğisni Endelüsü'r-Ratîb el-Makkarî, Ezhâru'r-Riyâd fi ehbâr el-Kâdî İ'yâd*, thk. Mustafa es-Sikâ (Kâhire: Matbaatu Lecneti't-Telif ve't-Terceme, 1939), 3/102, 108.

şehirlerinde tahsil görmüş ve ilmî faaliyetlerde bulunmuştur. Klasik İslâmî ilimlere vukûfiyetinin yanı sıra, özellikle dilbilim ve edebiyat alanındaki derinliği, onu dönemin ilmî çevrelerinde saygın bir konuma taşımıştır. Her ne kadar hocaları ve ilmî çevresi hakkında kaynaklarda sınırlı bilgi yer alsada, eserlerinde sergilediği üslûp ve yöntem, onun güçlü bir mantık eğitimi ve dil felsefesi birikimine sahip olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. 11. ve 12. yüzyıllarda Endülüs'te Arap dili gramerine yönelik tartışmaların ve felsefî-mantıkî düşünce faaliyetlerinin canlı biçimde sürdüğü bir entelektüel ortamda yetişen Batalyevsî, dil çalışmalarını yalnızca kuralların aktarımıyla sınırlı bir alan olarak görmemiştir. Aksine, dili yapısal olarak kavrama, anlamı mantıksal analizle çözümleme ve dilsel normlara eleştirel bir perspektifle yaklaşma yönünde çaba sarf ederek, dil ilimlerine özgün bir katkı sunmuştur.

1.2. İlmî Şahsiyeti

İbnü's-Sîd el-Batalyevsî, yaşadığı dönemde yalnızca eserleriyle değil, ilmî nüfuzu ve etki alanıyla da Endülüs ilim çevrelerinde güçlü bir otorite olarak kabul edilmiştir. Onun ilim hayatındaki konumunu değerlendiren çağdaş tanıklıklar, Batalyevsî'nin yalnızca teorik düzeyde yazan bir müellif değil; aynı zamanda yüksek temsil kabiliyetine sahip bir müderris, yani fikrî önder olduğunu göstermektedir.

Bu bağlamda en dikkate değer değerlendirmelerden biri, Celâleddîn es-Süyûtî tarafından nakledilmiştir. Süyûtî, Batalyevsî'nin ilim dünyasındaki yerini şu ifadelerle ortaya koyar:

“O, dil ve edebiyat alanlarında derin bir bilgiye sahipti; bu alanlarda son derece uzmanlaşmıştı. Nahiv ilmini öğretmeye kendini adanmış, çevresinde çok sayıda öğrenci toplanmıştı. Ayrıca kadîm ilimlerde⁵ de yetkin bir birikime sahipti.”⁶

⁵ “Kadim İlimler” ifadesinden amaç felsefe, mantık ilimleri başta olmak üzere hende, fizik, kimya gibi eski yunan, faris ve Hintlilerin ilimleridir. Bkz: İbn Nedîm, *Fihrist*, Thk: Eymen Fuad Seyyid, Müessesetü'l-furkân, Londra, 2014; Ahmed el-Ğammârî, *el-Hidâye fî tahrîci ehâdisi'l-bidâye*, Thk: Yusuf Abdurrahman el-Meraşlı vd., Dâru 'alemi'l-kutub, Beyrût, 1987.

⁶ el-Makkarî, *Ezhâru'r-Riyâd fî ehbâr el-Kâdî İ'yâd*, 3/102.

Bu ifadeler, Batalyevsî'nin hem dil ilimleri alanındaki ihtisasını hem de eğitimci kimliğini vurgularken; aynı zamanda onun klasik felsefî ilimlerde de söz sahibi olduğunu göstermektedir.

Benzer şekilde, çağdaşı olan tanıklıklardan biri, öğrencisi ve hayranı olan Endülüslü edebiyatçı Feth b. Hâkân'a aittir. Kelâ'idu'l-'ikyân fî mehâsini'l-a'yân adlı eserinde Batalyevsî'yi överken şu çarpıcı sözleri nakleder:

"O, marifetlerin şeyhi ve önderidir; dizginler onun elindedir. Kayıp i'rab meseleleri onun katında aranır, dilin ve i'rabın nadir yönleri onun ilminde bulunur."⁷

Bu ifadedeki metaforik zenginlik, yalnızca mecazî bir övgü değil, aynı zamanda Batalyevsî'nin özellikle i'rab ve dil meselelerindeki uzmanlığıyla dönemindeki tartışmalı konulara yön veren bir merci olduğunu ortaya koymaktadır. Onun ilmî mevkisi, bilhassa nahiv ve dil felsefesi alanlarında çözüm aranan müracaat noktası hâline gelmiştir.

Batalyevsî'nin ilim dünyasındaki bu temâyüzü, yalnızca öğrencileriyle sınırlı kalmamış; daha sonraki dönemde biyografi yazarları ve münekkitler tarafından da açıkça dile getirilmiştir. Özellikle İbn Hallikân, onun ilmî kudretini şu sözlerle özetlemiştir: "O, yaptığı her işte gerçekten başarılıdır."⁸

Bu kısa fakat kesin hüküm, Batalyevsî'nin hem teorik hem pratik ilimlerde derinlikli bir vukûfa sahip olduğunu ifade etmektedir. İbn Hallikân, başka bir değerlendirmesinde onun zengin kaynak bilgisine, ilmî sahalardaki derin vukûfiyetine ve çeşitli alanlardaki geniş ilmî birikimine sahip olduğunu vurgular.⁹

Yine aynı müellif, Batalyevsî'nin edebiyat ve dil alanlarındaki yetkinliğini şu ifadelerle özetler: "Edebiyat ve dil alanlarında derin bir bilgiye sahipti. Bu sahalardaki engin birikimi ve yetkinliğiyle öne çıkan bir âlimdi."¹⁰

⁷ el-Feth Bin Hakan, *Kelâidu'l-Ukyân* (Kâhire: el-Metbaatu'l-Emîriyye, 1966), 192.

⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-E'yân*, 3/182.

⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-E'yân*, 3/43.

¹⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-E'yân*, 3/96.

Bu tespit, onun sadece nahiv ilminde değil, daha geniş anlamda edebiyat teorisi, dil estetiği ve Arap dili felsefesi gibi alanlarda da yetkin bir isim olduğunu göstermektedir.

İbnü's-Sîd el-Batalyevsî'nin ilmî şahsiyeti, klasik kaynaklarda yer alan tanıklıklar ışığında değerlendirildiğinde, yalnızca nahiv kuramcısı kimliğiyle değil; aynı zamanda felsefî muhakeme yeteneği, öğretici dirayeti ve dilin derinliklerine nüfuz eden kavrayışıyla ön plana çıkan çok boyutlu bir dil âlimi olarak şekillenmiştir. Süyûtî'nin ifadeleri onun ilim çevrelerinde nasıl bir etki yarattığını göstermekte; Feth b. Hâkân'ın övgüleri onun bir müracaat merciine dönüştüğünü ortaya koymakta; İbn Hallikân'ın değerlendirmeleri ise bu ilmî yetkinliğin tarihî sürekliliğini teyit etmektedir. Batalyevsî, sahip olduğu geniş kültürel birikimi, mantıkla dil arasındaki ilişkiyi sorgulayıcı tarzı ve özgün öğretim anlayışıyla, Endülü'sün parlak ilmî ikliminde iz bırakan mümtaz şahsiyetlerden biridir.

1.3. Eserleri

İslâhu'l-halel fî kitâbi'l-cümel

İbnü's-Sîd'in Arap nahiv ilmine en önemli katkılarından biri, Basralı nahiv âlimi ez-Zeccâcî'nin (ö. 337/949) *el-Cümel* adlı klasik nahiv kitabındaki eksik veya problemli gördüğü noktaları düzeltmek üzere yazdığı tenkit ve şerh mahiyetindeki *İslâhu'l-halel fî kitâbi'l-cümel* adlı eseridir. Batalyevsî, bu eserinde, Zeccâcî'nin kural ve örneklerini eleştirel bir gözle inceleyip gerekçeleriyle birlikte düzeltmeler önermiştir.¹¹ Eserdeki tartışmalar, nahiv ilminin temel kavramlarını tanımlayıp sınırlarını belirlemeye yöneliktir. Daha sonra bu eser, *el-Hümel fî şerhi ebiyâti'l-cümel* adıyla, *el-Cümel*'deki şiir örneklerinin de kapsamlı açıklamasını içeren bir çalışma haline getirilmiştir.¹²

İslâhu'l-halel, kendi alanında temel nahiv kavramlarını mantık ilkeleriyle tutarlı bir şekilde tarif etmeyi amaçlayan önemli eserdir. İbnü's-Sîd bu eserinde isim, fiil, harf gibi terimleri tek tek ele alarak

¹¹ Mehmet Şirin Çıkar - Cihangir Ecer, "Arap Grameri İlmi Çalışmalarında Eleştiri: Batalyevsî Örneği", *İslam Düşüncesinde Eleştiri ve Tahammül Kültürü III*, thk. Teceli Karasu - Mahsun Aytepe (İstanbul: İlbat Matbaası, 2021), 239-240.

¹² Çıkar - Ecer, "Arap Grameri İlmi Çalışmalarında Eleştiri: Batalyevsî Örneği", 249.

önceki nahivcilerin tariflerini tartışmış ve terminolojiye açıklık getirmeye çalışmıştır. Nitekim Basra ekolünden Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) *el-Kitâb*'ında "isim" kavramını, "fiil" ve "harf" gibi açık tanımlamadığını tespit etmiş; Sîbeveyhi'nin isim için özel bir tarif vermemiş kavramı kullanım bağlamı içinde bırakmasını bilinçli bir yöntem olarak değerlendirmiştir.¹³ Batalyevsî bu değerlendirmesiyle, nahiv terminolojisini sorgulayıp netleştirme çabasını ortaya koymaktadır. Gerçekten de o, önceki gramer bilginlerinin "isim" ve "fiil" tanımlarını tek tek eleştirip, nihayetinde herkesçe kabul görebilecek bir tarif ortaya koymayı amaçlamıştır. Yukarıda değinildiği üzere, isim için getirdiği tanım aslında sonraki asırlarda yaygın biçimde benimsenen klasik tanım ile örtüşmektedir.

İbnü's-Sîd, yaptığı tartışmalar sonucunda Arapçadaki "isim" kavramını şöyle tanımlamıştır: "الإسم كلمة تدل على معنى في نفسها، مفرد، غير مقترن بزمان محصل يمكن أن يفهم بنفسه" (isim, kendi başına bir anlama delalet eden ve belirli bir zamanla kayıtlı olmayan sözcüktür). Bu tarifi benimseyerek terminolojide önemli bir netlik sağlamıştır.¹⁴ Görüldüğü üzere bu tanım, ismin anlamını kendi içinde barındırdığına ve zaman kavramıyla sınırlı olmadığına vurgu yapmaktadır. Böylece Batalyevsî, önceki alimlerin örtük biçimde bıraktığı bir temel kavramı açıkça belirleyerek gramer terimlerinin kavramsal temelini sağlamlaştırmıştır. Benzer biçimde "fiil" teriminin tanımında da tam bir ittifak bulunmadığını vurgulayarak farklı görüşleri karşılaştırmış ve fiilin zaman kavramıyla ilişkisini netleştirmeye çalışmıştır. Onun bu terminoloji tartışmaları, kendisinden sonraki dil alimlerin de sürdürülmüştür.¹⁵ Nitekim Endülüslü bir başka dilci Ebu'l-Kâsım es-Süheyli (ö. 581/1185) de Sîbeveyhi'nin "isim"i tanımlamamasını Batalyevsî gibi yorumlayarak bu konuda onun izinden gitmiştir.¹⁶ Bu durum, İbnü's-Sîd'in terimlere dair fikirlerinin sonraki nesillere aktarıldığını ve etkili olduğunu göstermektedir.

¹³ el-Batalyevsî, *Kitâbu'l-Hülel fî islâhî'l-halel min Kitâbi'l-Cümel*, 66.

¹⁴ el-Batalyevsî, *Kitâbu'l-Hülel fî islâhî'l-halel min Kitâbi'l-Cümel*, 64.

¹⁵ el-Batalyevsî, *Kitâbu'l-Hülel fî islâhî'l-halel min Kitâbi'l-Cümel*, 66.

¹⁶ Ebu'l-kâsım Abdurrahman es-Süheyli, *Netâicu'l-fikri fi'nahvi*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavvez (Beyrût: Dâru'l-kutubu'l-ilmiyye, 1992), 51.

el-Mesâil ve'l-ecvibe

İbnü's-Sîd el-Batalyevsî'nin *el-Mesâil ve'l-ecvibe* adlı bu eseri, nahiv ilmine dair meselelerin tartışıldığı ve bu konulara ilişkin ikna edici delillerin ortaya konduğu önemli çalışmalarından biridir. Eserde, yalnızca nahiv değil, dilin anlam yapısına ilişkin teorik sorular da soru-cevap yöntemiyle ele alınmaktadır. Muhatabı ikna etmeye yönelik mantıkî ve cedelî bir üslubun benimsendiği görülür. Batalyevsî, her bir meseleyi tartışırken muhtemel itirazları önceden düşünüp onlara cevap verecek şekilde konuyu sistematik bir sıraya koyar. Nitekim eser boyunca sıkça karşılaşılan “Eğer şöyle denilirse... buna cevap olarak deriz ki...” gibi ifadeler, bu sorgulayıcı yaklaşımın sistematik bir yöntem hâline geldiğini gösterir.¹⁷

İbnü's-Sîd'in bu yönetsel yaklaşımı yalnızca *el-Mesâil ve'l-ecvibe* ile sınırlı kalmamıştır. *İslâhu'halel fî kitâbi'l-cümel'* de de benzer şekilde soru-cevap formatında kaleme alınmış bölümler yer almakta; nahiv meseleleri muhtemel itirazlar öngörülerek tartışılmakta ve okuyucunun aklî ikna düzeyine ulaşması hedeflenmektedir. Bu yönüyle *el-Mesâil ve'l-ecvibe*, dilsel konuları münazara yöntemiyle ele alan özgün bir eser olması ve Batalyevsî'nin nahiv anlayışındaki rasyonel tutumu yansıtması bakımından dikkat çekicidir. Onun dilbilimsel analizde karşıt görüşleri tartışarak sonuca varma yöntemi, günümüz akademik söylemindeki eleştirel tartışma metoduna benzerliğiyle de takdir edilmektedir.

Bu eserin en dikkat çekici bölümlerinden biri, içinde yer alan “حَرْبَ زَيْدٍ عَمْرًا/Darabe Zeydün 'Amran” başlıklı risaledir. Batalyevsî, bu risalede nahivdeki klasik bir örnek cümle üzerinden çok katmanlı bir dilsel ve mantıksal analiz yöntemi geliştirmiştir. Fiil-fâil-me'ûl ilişkisi, cümle öğelerinin tertibi, hakikat-mecaz ayrımı ve anlam çoğulluğu gibi temel nahiv meselelerini tartışırken yalnızca geleneksel gramer kurallarına başvurmakla yetinmemekte; aynı zamanda bağlam ve kullanıma dayalı anlam inşâsını da göz önünde bulundurmaktadır.

¹⁷ Ebû Necâh Sâhib, *İbnu's-Sîd el-batalyevsî el-lügavîyyü'l-edîb heyâtuhu menhecuhu fî'n-nahvi ve'l-lüga şî'ruhu* (Bağdât: Merkezu'l-Buhusi ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, 2007), 47, 48.

Cümledeki anlam ihtimallerini beş ayrı boyutta ele alması, onun yalnızca dilbilgisel değil, aynı zamanda felsefî bir yorumlama çerçevesine sahip olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle *el-Mesâil ve'l-ecvibe* adlı eserindeki risâlede ele aldığı klasik örneğe dair yaptığı analiz, ortaya koyduğu teorik çerçevenin uygulamalı bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla risale, Batalyevsî'nin nahiv anlayışının bütüncül karakterini somut bir örnek üzerinden sergilemesi bakımından ayrı bir öneme sahiptir.

Diğer Eserleri

Batalyevsî'nin bunlar dışında dilbilgisi ve edebiyat alanında birçok eserleri bulunmaktadır. Bu eserlerin bazıları şunlardır:

el-İktidâb fî şerhi Edebü'l-Küttâb - İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Edebü'l- Küttâb* adlı eserine yazmış olduğu ve özgün yorumlarla süslediği bir şerhtir.

er-Resâil – Çeşitli konulara dair kaleme aldığı makaleler derlemesinden meydana gelen bir eser.

Şerhu'l-muhtâr min lüzûmiyyâtı Ebi'l-Alâ el-Ma'arrî - Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî'nin (ö. 449/1057) *Lüzûmü mâ lâ yelzem* (el-Lüzûmiyyât) adıyla bilinen dîvânına yazdığı şerh.

el-Hülel fî şerhi ebyâtı'l-Cümel - Zeccâcî'nin *el-Cümel*'inde yer alan şevâhid beyitlerine yazdığı detaylı şerh (*İslâhu'l-halel*'in şiir örnekleriyle zenginleştirilmiş versiyonu).

Şerhu Sakti'z-Zend – Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî'nin *Saktu'z-zend* adı verilen bir başka şiir dîvânına dair yazdığı şerh.

Bu eserler Batalyevsî'nin dil ve edebiyat bilgisinin genişliğini göstermektedir. Ancak onun Arap nahiv teorisi ve terminolojisine en özgün katkıları, özellikle yukarıda ayrıntılandırılan *İslâhu'l-halel*, *el-Mesâil ve'l-ecvibe* ve *el-Hülel* gibi çalışmalarında görülmektedir. Şimdi, Batalyevsî'nin nahiv ilmine getirdiği kuramsal ve yöntemsel yenilikler ile bu alandaki etkileri daha yakından incelenecektir.

2. Arap Nahiv İlmî'ne Katkıları

İbnü's-Sîd el-Batalyevsî, Arap nahiv geleneğine katkı sunarken, klasik Basra ve Kûfe ekollerinin birikimini dikkatle ele almış; bu

birikimi sadece aktarmakla kalmamış, onu sistemli bir şekilde sorgulayıp yeniden inşa etmiştir. Gramerin temel yapı taşları olan “isim”, “fiil” ve “harf” gibi kavramların tanımlanması ve sınırlarının çizilmesi konusunda özellikle mantıkî kıstaslara dayalı bir metodoloji geliştirerek kendine özgü bir yaklaşım sergilemiştir.¹⁸ Sîbeveyh'in isim tanımını açık bir şekilde formüle etmemesini ele alırken, bu suskunluğun bilinçli ve sistematik bir tercihe dayandığını belirtmiş,¹⁹ buna karşılık kendisi bu eksikliği gidermek amacıyla hem kullanım verilerini hem de zihinsel kavram alanlarını esas alan bir tanım ortaya koymuştur.²⁰ Onun terim tartışmalarında sergilediği analizler, sonraki dilciler tarafından da devam ettirilmiştir. Nitekim Endülüs gramer ekolünden bir diğer önemli isim olan Ebu'l-Kâsım es-Süheylî, Sîbeveyhi'nin “isim”i tanımlamamasına ilişkin Batalyevsî ile paralel bir değerlendirme yapmıştır.²¹ Bu süreklilik, İbnü's-Sîd'in terminolojiye dair fikirlerinin kendisinden sonraki nesillerce benimsendiğini göstermektedir.

Batalyevsî'nin bu yaklaşımı, özellikle *el-Mesâil ve'l-ecvibe* adlı eserinde yer alan “Darabe Zeydün 'Amran” başlıklı risalesinde somut bir şekilde görülmektedir. Bu risalede, fiil ve fâil ilişkisini inceleyen sadece klasik tanımlarla yetinmeyip, bu unsurların cümledeki işlevlerini kıyaslar yoluyla temellendirmiştir.²² Fiilin nesne üzerindeki etkisinin yalnızca lafzî değil, anlam yönünden de nasıl kurulduğunu gösteren bu analiz²³, onun terim tanımlarını salt sözlük düzleminde değil, aklî ve felsefî bir arka planla yeniden değerlendirdiğini göstermektedir.

Benzer biçimde fiil kavramının zamansal boyutu üzerine yürütüğü tartışmalarda, tanımın kapsayıcılığı ve açıklığına dair çeşitli görüşleri karşılaştırmalı bir şekilde analiz etmiş; bu bağlamda fiilin

¹⁸ el-Batalyevsî, *el-İktidâb fî şerhi Edebi'l-küttâb*, 1/31, 1/35, 1/51,; Ebû Abdullah Muhammed b. Sid el-Batalyevsî, *el-Hulel fî şerhi ebyâti'l-cümel* (eş-Şâmile, 1431), 36-37.

¹⁹ el-Batalyevsî, *Kitâbu'l-Hüel fî islâhu'l-halel min Kitâbi'l-Cümel*, 66.

²⁰ el-Batalyevsî, *Kitâbu'l-Hüel fî islâhu'l-halel min Kitâbi'l-Cümel*, 64.

²¹ es-Süheylî, *Netâicu'l-fikri fî nahvi*, 51.

²² Ebû Muhammed Abdullah b. Sid el-Batalyevsî, *el-Mesâil ve'l-Ecvibe*, thk. Velîd Muhammed es-Serâkibî (Dubâi: Kandil, 2019), 622-626.

²³ el-Batalyevsî, *el-Mesâil ve'l-Ecvibe*, 616, 627.

“olay”, “oluş” ve “eylem” gibi anlam boyutlarını göz önünde bulundurarak terimin sınırlarını yeniden çizmeye çalışmıştır.²⁴ Bu tür kavramsal analizlerin yalnızca teorik düzlemde kalmadığı, uygulamalı çözümlemelerde de kendisini gösterdiği görülmektedir. Nitekim “Darabe Zeydün ‘Amran” örneğinde, sadece fiil-fâil-nesne ilişkisi değil, cümlelerin yapı ve anlam çokluğu açısından da beş ayrı açıdan değerlendirildiği görülür. Bu yönüyle söz konusu risale, Batalyevsî’nin çok-anlamlılık ve çoklu çözümleme fikrini önceden formüle ettiğinin önemli bir delilidir.²⁵

İbnü’s-Sîd’in nahiv teorisine katkıları, sadece terim tanımlarıyla sınırlı değildir. Arapça cümle yapısına dair özgün görüşler ileri sürmüştür. İ’rab (son eklerle yapılan gramer çekimi) kurallarını değerlendirirken katı bir kuralcılıktan ziyade esnek bir tavır sergilemiştir. Bir cümlelerin birden farklı şekillerde çözümlenebileceğini gösteren örnekler sunmuştur. Örneğin, istisna edatlarının peş peşe geldiği zorlu bir örnek olan “ما قام إلا زيداً إلا عمراً إلا خالداً أحد” cümlesini dört ayrı şekilde tahlil etmiştir. Bu cümlede her bir istisna ifadesinin farklı görevlerde değerlendirilebileceğini göstermiştir: Bütün istisnaların mansûb (nesne) olabileceğini, tümünün hâl (zarf tümleci) konumunda düşünülebileceğini ya da bir kısmının hâl, diğerlerinin istisna olarak yorumlanabileceğini detaylandırarak farklı ihtimalleri sıralamıştır.²⁶ Bu sayede Batalyevsî, dilde katı bir doğru-yanlış ikileminden ziyade birden çok doğru çözümlemeye açık bir nahiv anlayışını benimsediğini ortaya koymuştur. Bu yaklaşım, onun “Darabe Zeydün ‘Amran” risalesinde gösterdiği gibi, cümlelerin sadece bir tek doğru analizle sınırlandırılmayacağını; anlamın bağlama göre değişebileceğini²⁷ kabul eden bir yaklaşımı temsil eder. Batalyevsî’nin gösterdiği bu esneklik, kendi döneminde alışılmışın dışında cesur bir tutum olup nahiv kural ve yorumlarına yenilikçi bir perspektif kazandırmıştır.

²⁴ el-Batalyevsî, *Kitâbu'l-Hüel fî ıslâhı'l-halel min Kitâbi'l-Cümel*, 66-73.

²⁵ el-Batalyevsî, *el-Mesâil ve'l-Ecvibe*, 622-626.

²⁶ Abdurrahm b. Ebûbekir es-Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fî şerhi cem'i'l-cevâmi'*, thk. Abdulhamit Hindâvî (Kâhire: el-Mektebetu't-tevkifiyye, ts.), 2/266.

²⁷ el-Batalyevsî, *el-Mesâil ve'l-Ecvibe*, 622-626.

Batalyevsî, dilin ifade imkanlarını genişletme çabasını başka örneklerle de göstermiştir. Örneğin, geleneksel nahivde kabul görmeyen bir kullanım olan “âl/آل” kelimesinin zamirlere izafe edilmesini mümkün görmüştür. “آل” (onun ailesi) gibi ifadelerin kullanılabileceğini, bu konuda ez-Zübeydî (ö. 379/989) ile el-Kisâî'nin (ö. 189/805) getirdiği yasağa katılmadığını belirtmiştir. Ona göre, bu yasağı destekleyecek ne sağlam bir kıyas kuralı ne de sahih bir dil kullanımı örneği vardır; dolayısıyla teorik olarak “âl+zamir” terkinin mümkün görülmesi gerekir.²⁸ Bu görüş, dil malzemesine dogmatik yaklaşımdan ziyade, onu aklî prensiplerle yeniden değerlendirmeye eğilimini göstermektedir.

İbnü's-Sîd, ayrıca Basra ekolünden farklı bir çizgide durarak, “زَيْدٌ صَرِيَّةٌ” (Zeyd – onu dövdüm) gibi bir cümlede Zeyd isminin irabını iki şekilde mümkün görmüştür. Ya takdîmen mansûb (cümle-nin başına alınmış nesne) olarak değerlendirilebileceğini ya da mübteda mertebesinde merfû sayılabileceğini belirtmiştir. İkinci yorum, klasik nahivde “iştigâl” adı verilen özel kuralın esnek uygulanması demektir.²⁹ Bu yaklaşımla Batalyevsî, Kûfeli Kisâî'nin çizgisini takip etmektedir. Ancak hemen ardından başka bir meselede Kisâî'yi eleştirebilmesi, onun hiçbir mezhep veya ekolün görüşlerine koşulsuz bağlı olmadığını gösterir. Gerçekten de İbnü's-Sîd, her bir dil meselesinde Basra ve Kûfe mekteplerinin mirasını akıl süzgecinden geçirerek en tutarlı çözümü aramıştır. Bu tutum, mezhebî kalıplara bağlı kalmadan, farklı ekollerden doğru bulduğu yönleri seçebildiğini ve özgün bir senteze ulaştığını ortaya koyar.

Batalyevsî'nin özgün çözüm önerilerden biri de “حَتَّى” bağlacının işlevine ilişkindir. Klasik nahivde “حَتَّى”, kendisinden sonra gelen fiili genellikle mensûb yapar.³⁰ Batalyevsî ise “حَتَّى”nin sadece kelimeleri değil, cümleleri de atfedebileceğini savunmuştur. Mesela “سَرِيتَ حَتَّى تَكُلَ الْمُطَايَا” (Binekler yorulup güçten düşünceye kadar gece yol aldım) cümlesindeki “تَكُلُ الْمُطَايَا” fiilini merfû (özneye uygun)

²⁸ el-Batalyevsî, *el-İktidâb fî şerhi Edebi'l-küttâb*, 1/35.

²⁹ es-Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fî şerhi cem'i'l-cevâmi'*, 3/134.

³⁰ Muhammed Hasan Abdulğaffâr, *Şerhu'l-âcurrûmiyye* (eş-Şâmile, ts.), 14. ders, 8. sayfa.

okuyarak حَتَّى'yı iki cümleyi bağlayan bir edat olarak ele almıştır.³¹ Bu tercih, kural esnekliğine önemin bir başka örneğidir. Klasik nahiv anlayışında yaygın olmayan bu yorum, dilin ifade yapısını mantık çerçevesinde yeniden değerlendirme cesaretini gösterir. İbnü's-Sîd'in bu gibi açılımları, dilde sıkı kuralcılığa karşı, dilin tabii kullanım zenginliğini ve farklı ifade imkanlarını dikkate alan bir yaklaşımı benimsediğini göstermektedir. Nitekim güncel araştırmacılar, onun görüşlerinde "i'rab hükümlerinde esnek bir tavır içinde olma (عدم التضييق في أحكام الإعراب)" eğiliminin belirgin olduğunu vurgular.³² Bu ifadeyle anlatılmak istenen, Batalyevsî'nin irab kurallarını uygularken mümkün olduğunca geniş bir hoşgörü tanıdığı ve dildeki gerçek kullanımları kısıtlamaktan kaçındığıdır. Bu bakış açısı, dilbilgisi kurallarının amaç değil, dilsel anlamı doğru kavramanın aracı olduğu yönündeki felsefi yaklaşımıyla da uyumludur.

Batalyevsî'nin terim ve tanımlara yönelik yaklaşımının yalnızca dilsel değil, aynı zamanda mantıksal bir temele oturduğu görülmektedir. Bu yönelim, klasik İslâm mantıkçılarının dil kavramlarına yüklediği anlamlarla da örtüşmektedir. Nitekim İbnü's-Sîd, bu terimi tanımlarken onun zihindeki kavramsal çerçevesini de dikkate alır; bu tavır, dil olgusunu sırf kullanım kalıplarıyla sınırlı görmeyip aklî ilkeler ışığında açıklama geleneğinin devamıdır. Örneğin, İbnü's-Sîd'in terminolojiye yaklaşımının arka planını anlamak için İslâm filozofu Fârâbî'nin (ö. 339/950), dile ve mantığa dair benzetmesi son derece açıklayıcıdır. Fârâbî, *İhsâ'ü'l-'ulûm* (İlimlerin Sayımı) adlı eserinde mantık ile nahiv arasındaki ilişkiyi şu şekilde dile getirir: "Mantık ilminin akılla ilişkisi, nahiv ilminin dille ilişkisine benzer. Mantık, akledilen şeyler için ne sağlıyorsa, nahiv de dilsel yapılar için aynısını sağlar."³³ Bu benzetme, Batalyevsî'nin dilsel terimleri tanımlarken aynı zamanda aklî kesinlik aramasının entelektüel arka planını ortaya koyar. Gerçekten de İbnü's-Sîd, "isim" ve "fiil" gibi temel kavramları tanımlarken önceki nahivcilerin

³¹ Şavkî Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye* (eş-Şamile: Dâru'l-me'ârif, 1431), 295.

³² Veledebâh, *Târîhu'n-nahvi'l-arabî fi'l-meşriki ve'l-mağrib*, 241; Ömer Ferûh, *Târîhu'l-edebi'l-arabî* (Dâru'l-ilim li'l-melâyîn, 1982), 5/154.

³³ Ebû Nasr Muhammed Fârâbî, *İhsâ'u'l-'ulûm*, thk. Osman Emin (Kâhire: Mektebetu Encilu el-Misriyye, 1968), 68.

görüşlerini sistematik biçimde karşılaştırmış, bu tanımların mantıkî geçerliliğini sorgulamıştır. Onun isim tanımı –ki yukarıda belirtildiği üzere zamanla sınırlı olmayan ve anlamı kendi içinde barındıran bir varlık olarak tarif edilmiştir- hem dilsel hem de zihinsel temsiliyeti hesaba katmaktadır. Bu sayede dilsel bir terime, sadece dil içi kullanıma değil, zihindeki kavramına uygun bir kesinlik kazandırılmaya çalışılmıştır. Yine Batalyevsî'nin “Darabe Zeydün ‘Amran” risalesinde anlam ihtimallerini kıyas mantığıyla açıklaması, yukarıda belirtildiği üzere Fârâbî'nin mantık-nahiv benzetmesi çerçevesinde düşünsel hattın pratik bir uzantısı olarak ele aldığı noktada değerlendirilebilir.

Sonuç olarak Batalyevsî'nin nahiv teorisi ve terminolojisine katkıları, sadece teknik sınıflamalarla sınırlı kalmamış; aynı zamanda bu sınıflamaların mantıkî geçerliliğini sorgulayan, alternatif çözüm yolları sunan, dilin doğasına uygun bir sistematığı benimseyen ve klasik nahivdeki birçok tıkanmayı aşan özgün bir metodolojiyle temellendirilmiştir.

3. Yöntemi ve Dile Yaklaşımı

İbnü's-Sîd el-Batalyevsî'nin nahiv çalışmalarında kullandığı yöntem, klasik Arap gramerine yeni bir perspektif getirmiştir. Öncelikle, dilbilgisini mantık ilmiyle mezceden bir yaklaşımı vardır. Nitekim Batalyevsî, nahiv ve mantığın hedef bakımından birbirine uygun disiplinler olduğunu bizzat kendi ifadesiyle şu şekilde dile getirir: “Nahiv ilmi ile mantık ilmi arasında gaye ve maksat bakımından bir benzerlik vardır”³⁴ Bu yaklaşım, onun dilbilgisel analizde mantıksal çıkarımlara ne denli önem verdiğini ortaya koymaktadır. Gerçekten de İbnü's-Sîd, Arap dilini incelerken sadece nakil/rivayet edilen kullanım örneklerine dayanmakla kalmamış, bu örneklerin altında yatan aklî tutarlılığı da aramıştır. Böylece nahiv ilmini, dildeki yüzeysel kuralları ezberleme faaliyeti olmaktan çıkarıp, dilsel yapıları aklın süzgecinden geçirme yöntemi haline getirmiştir.

İbnü's-Sîd'in yaklaşımını daha iyi anlamak için onun dil ve

³⁴ el-Batalyevsî, *el-İktidâb fî şerhi Edebi'l-küttâb*, 1/51.

düşünce ilişkisine dair görüşlerine bakmak yerinde olacaktır. Batalyevsî, dilin düşünce ile iç içe olduğunu vurgulayarak dildeki belirsizliklerin ve çokanlamlılığın, doğru anlaşılmayı engelleyen başlıca etkenler olduğunu belirtir. Bir yerde dile dair şöyle bir temennide bulunur: “Keşke Araplar her bir anlam için, o anlamı doğrudan ifade eden ve başka manaya gelmeyen tek bir kelime belirlemiş olsalardı; o zaman gramer (i’rab) öğrenmeyi ihmal etmekte mazur sayılabilirlerdi.”³⁵Bu çarpıcı ifade, doğal dilin çokanlamlılık ve istisnalar barındırdığı gerçeğine dikkat çeker. Batalyevsî’ye göre, eğer dil bütünüyle tek anlamlı ve net olsaydı, doğru-yanlış ayrımını öğrenmek için nahiv bilgisine ihtiyaç kalmazdı. Bu temenni onun bir anlamda “ideal dil” özlemine dile getirmektedir. Nitekim sonraki çağlarda filozofların sıkça tartıştığı “mükemmel dil” veya “yapay dil” düşüncesi, her kavram için tek bir terim atanması fikrine³⁶ dayanır. Batalyevsî, bunu asırlar önce kendi dili için arzu ederek, dilsel belirsizliklerin düşünce üzerindeki etkisini çok iyi kavradığını göstermiştir. Doğal dilin kaçınılmaz belirsizlikleri olduğunu teslim etmekle birlikte, gramer dilbilgisinin bu belirsizlikleri gideren bir araç olduğunu vurgulamıştır. Bu yaklaşım, dil felsefesi açısından son derece önemlidir; çünkü dilde anlam belirtme ilişkisindeki kusurların, ancak dilbilgisel analizle düzeltilebileceği fikrini ortaya koyar.

Bu yaklaşımı, *el-Mesâil ve'l-ecvibe* adlı eserinde yer alan “Darabe Zeydün ‘Amran” risalesinde son derece somut bir şekilde kendini gösterir. Burada Batalyevsî, klasik ve kısa bir cümle olan bu örnek üzerinden anlam çoğulluğunu beş farklı düzeyde çözümlemeye tabi tutar: fiil ile failin ilişkisi, failin gerçekliği, eylemin kapsamı, nesnenin durumunun sınırları, ve cümledeki lafzî yapının mecaz ihtimali taşıyıp taşımadığı gibi çözümleme, onun nahiv meselelerini yalnızca yüzeysel yapılarla değil, anlam dünyasının bütün derinliğiyle ele aldığını kanıtlar niteliktedir. Ayrıca bu risalede, cümlelerin gerçek anlamına ulaşmak için gramerle birlikte mantıkî analiz ve

³⁵ İbnu’s-Sîd el-Batalyevsî, *el-İnsâf fi’t-Tenbih ale’l-Me’anî ve’l-Evsâfi’l-letî evcebeti’l-ih-tilâf*, thk. Muhammed Ridvân ed-Dâye (Beyrût: Dâru’l-fikr, 1403), 171.

³⁶ Sadiye Mustafa Muhammed, “Kâsim Sözlüğünde Arapçaya Çevrilmiş Fonetik (Sesbilim) Terimleri: Betimleyici ve Analitik Bir İnceleme”, *Kâhire Ayn Şems Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 4/27 (2021), 26, 27.

bağlamsal sezgiyi birlikte kullanması, onun yönteminin özgünlüğünü ortaya koyar. Bu tür dilsel ve mantıksal analizler, Batalyevsî'nin yalnızca nahiv ilminde değil, daha geniş bir dil felsefesi ufkunda hareket ettiğini göstermektedir.³⁷

Aslında Batalyevsî'nin dil felsefesine dair görüşleri, nahiv dışındaki eserlerinde de görülür. Dini-fikrî konulardaki ihtilafların sebeplerine dair yazdığı *el-İnsâf fi't-tenbîh 'ale'l-me'ânî ve'l-evsâfi'l-letî evcebeti'l-ihtilâf* adlı eserinde, Müslümanların itikâdî meselelerdeki ayrılıklarının dilsel sebeplerini tahlil etmiş ve ilk iki sebep olarak müşterek lafız (birden fazla anlama gelebilen kelimeler, yani çokanlamlılık) ile hakikat-mecaz ayrımını göstermiştir.³⁸ Bu tespit, İbnü's-Sîd'in dildeki anlam muğlaklıklarının insanlar arası düşünce ayrılıklarına yol açabileceğini ne denli derinlemesine kavradığını gösterir. Dil açısından bakıldığında, onun bu çıkarımları çağdaş dilbilim ve anlam kuramlarındaki “iletişimde anlam bulanıklığı” tartışmalarını çağrıştırmaktadır. Örneğin, modern dil felsefesinde anlam belirsizliği ve tanım anlaşılmazlıkları, görüş ayrılıklarının önemli sebepleri olarak görülür.³⁹ Batalyevsî'nin yüzyıllar önce bu bağlantıyı kurmuş olması, onun görüşlerinin ne denli ileri görüşlü olduğunu ortaya koymaktadır.

Yöntemsel açıdan, İbnü's-Sîd'in eserleri son derece öğretici ve tartışmacı bir üsluba sahiptir. Konuları ele alırken muhtemel itirazları daha baştan hesaba katarak sistematik bir cevap silsilesi oluşturur. Nitekim daha önce de değinildiği üzere, eserlerinde sıkça “Eğer şöyle denilirse... buna cevaben deriz ki...” şeklinde ifadelere rastlanır.⁴⁰ Bu durum, Batalyevsî'nin bir meseleyi tek taraflı sunmaktan ziyade, olası tüm karşı tezleri tartışmaya açan bir diyalog yöntemi benimsediğini gösterir. Özellikle *el-Cümel*'in şevâhid şiirlerinin şerhi esnasında, bir kuralı izah ederken önce ilgili örneğin arka planını, şiir veya rivayet ise bağlamını açıklar, sonra farklı nahivcilerin görüşlerine yer verip eleştiriler yapar. Örneğin bir beyit şerhinde

³⁷ el-Batalyevsî, *el-Mesâil ve'l-Ecvibe*, 616, 617, 620, 621, 622, 623.

³⁸ el-Batalyevsî, *el-İnsâf fi't-Tenbîh ale'l-Me'ânî ve'l-Evsâfi'l-letî evcebeti'l-ihtilâf*, 33.

³⁹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma, 2005), 111-112.

⁴⁰ el-Batalyevsî, *el-Hulel fi şerhi ebyâti'l-cümel*, 19, 36-37, 56.

Sîbeveyhi, Müberred (ö. 286/900) , Ferrâ (ö. 458/1066), Sîrâfî (ö. 368/979) gibi değişik otoritelerin görüşlerini sıraladıktan sonra kendi tercihini belirtir ve delillerini sunar.⁴¹ Bir diğer örnek de “Darabe Zeydün ‘Amran” risalesinde belirgin şekilde uygulanır: burada, cümledeki her öge hem lafız hem de anlam yönüyle yeniden değerlendirilir, farklı ihtimaller sistemli biçimde sıralanır ve ardından tercih edilen görüş mantikî gerekçelerle desteklenir.⁴²

Bu yöntem, klasik dönemdeki cedel geleneğiyle uyumlu olmakla birlikte, Batalyevsî’nin bunu dilbilgisi tartışmalarına sistematik bir şekilde uygulaması bakımından özgündür. Böylelikle okuyucu, adeta bir münazaranın tarafıymuşçasına, ileri sürülen kural veya görüşün lehinde ve aleyhinde delilleri görerek ikna olmaya yönlendirilir. Bu interaktif anlatım, modern akademik yazındaki eleştirel tartışma yöntemine de benzemektedir. İbnü’s-Sîd’in bu üslubu sayesinde, nahiv meselelerinin sunumu, kuru kural ezberinden çıkıp eleştirel düşünme egzersizine dönüşmüştür. Bu durum, onun pedagojik bir maharetle mantık prensiplerini dil eğitimine tatbik ettiğini de göstermektedir.

Öte yandan, Batalyevsî’nin nahiv alanındaki yöntemi, nahiv ilmini salt bir dil bilgisi olmaktan çıkarıp lafız-mana bütünlüğünü araştıran bir yöntem disiplini haline getirmiştir. Bu bağlamda, mantık ile nahiv arasındaki ilişkiye dair daha önce yapılan klasik yorumlar da dikkat çekicidir. Ebû Süleyman es-Sicistânî (ö. 391/1001) mantık ve nahiv ilişkisine dair şu önemli tespiti yapmıştır: “Nahiv, Arapçanın mantığıdır; mantık ise aklın nahvidir. Mantıkçının dikkati çoğunlukla mânâlar üzerindedir; ancak lafızları ihmal edemez. Nahivcinin dikkati lafızlar üzerindedir; ama mânâları da göz ardı edemez.”⁴³

İbnü’s-Sîd’in dilsel analizlerinde görülen hem lafız hem mânâ merkezli bakış, Sicistânî’nin bu yaklaşımıyla uyum içindedir. Batalyevsî, eserlerinde dilsel formları sadece yapısal yönden değil, aynı

⁴¹ el-Batalyevsî, *el-Hulel fî şerhi ebyâtî’l-cümel*, 36.

⁴² el-Batalyevsî, *el-Mesâil ve’l-Ecvibe*, 614-622.

⁴³ Ebû Hayyân Ali b. Muhammed et-Tevhîdî, *el-Mukâbesât*, thk. Hasan es-Sendûbî (Dâru Su’âd es-Sabâh, 1992), 58.

zamanda taşıdığı anlamlar yönünden açıklamıştır. Nitekim bir nahiv kuralına ilişkin ona atfedilen şu ifade çok dikkat çekicidir: “Mânâ her sözde i' râb ile bağlıdır; i' râb da mânâ ile bağlıdır. Öyleyse mânâyı zikretmeden i' râb, i' râbı zikretmeden mânâ açıklanamaz.”⁴⁴ Bu söz, İbnü's-Sîd'in i' râb ile mânâ arasındaki kopmaz bağı vurguladığını göstermektedir. Böylece o, bazı mantıkçıların ileri sürdüğü “gramer, mânâdan bağımsız sadece lafızlarla ilgilenir” tezini fiilen çürütmüş olmaktadır.⁴⁵ Gerçekte Batalyevsî, zihinsel tutarlılığı dilsel kurallarla örtüştürme eğilimindedir. Bu yönüyle mantık disiplininin temel yöntemleri olan kıyas (tumdengelsel akıl yürütme) ve tenakuz (çelişmezlik) ilkelerinin, gramer çözümlemelerinde de temel işleve sahip olduğunu ortaya koyar. Başka bir deyişle, dilbilgisinde tutarsızlığa meydan vermemek için, her kuralı genel geçer bir ilke ile destekleme çabasıdır.

Batalyevsî'nin nahiv ilmine yüklediği görev ile ilk dönem mantıkçı- gramercilerden Ebû Bişr Yûnus b. Metta'nın (ö. 328/940) mantık ilmine yüklediği görev paralellik arz etmektedir. Yunus b. Metta'ya göre, “Mantık, kelâm sanatlarından biridir. Onunla doğru söz, yanlış olandan; sağlam mânâ, bozuk olandan ayırt edilir. Tıpkı terazinin ağır ile hafifi ayırması gibi.”⁴⁶ İbnü's-Sîd, nahiv ilminde “terazi” misali bir denge kurarak, dilin incelenmesinde hüküm ve gerekçe dengesini gözetmiştir. Nasıl ki bir mantıkçı, önermelerin doğruluğunu tartarken terazinin hassasiyetini arıyorsa, Batalyevsî de dil bilgisinin kurallarını tartışırken aynı hassasiyet ile hareket etmiştir. Bu yönüyle o, sadece bir kural koyucu değil, her kuralın arkasındaki akıl payını tartan bir düşünür olarak karşımıza çıkar.

4. Batalyevsî'nin Etkileri

İbnü's-Sîd el-Batalyevsî'nin mantık ile nahvi uzlaştıran

⁴⁴ Ebû Muhammed Abdullah b. Sîd el-Batalyevsî, *Kitâb şerhi Ebyâti'l-Cümel*, thk. Abdullah en-Nâsir (Dimaşk: Dâru 'Alâuddîn, 1999), 216.

⁴⁵ Mehmet Şirin Çıkar, *Nahivciler ile Mantıkçılar Arasındaki Tartışmalar* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 180.

⁴⁶ Ebû Hayyân Ali b. Muhammed et-Tevhîdî, *el-İmta' ve'l-müânese*, thk. Heysem Halife et-Tu'aymî (Beyrût: el-Mektebetu'l-misriyye, 2005), 90; Hasan b. İsmail el-Cünâcî, *Delâilü'l-i'câz beyne Ebû Said es-Sirâfî ve'l-Cürânî* (Kâhire: Dâru't-tibâa'l-muhammediyye, 1991), 111.

yaklaşımı, onu Endülüs'teki dilciler arasında özgün bir konuma taşımıştır. O, mantığın sadece felsefî bir disiplin değil, dilin yapısal tahlilinde de zorunlu bir araç olduğunu vurgulamıştır. Bu yönüyle, zamanının büyük düşünürü Gazâlî'nin yaklaşımıyla paralellik gösterir. Nitekim Gazâlî (ö. 505/1111), el-*Mustasfâ* adlı eserinde meşhur bir ifadesiyle mantığın önemine dikkati çeker: "Mantık ilmini bilmeyenin ilmine güvenilmez."⁴⁷ Gazâlî bu sözüyle, mantığın yalnızca felsefe ile uğraşanlar için değil, bütün ilimler için temel bir vasıta olduğunu belirtir. Nasıl ki dilbilgisi bilmeyen bir kimsenin düzgün bir cümle kuramayacağı açıksa, mantık bilmeyen bir âlimin de sağlam fikirler üretemeyeceğini ima eder. İbnü's-Sîd'in yöntemsel yaklaşımı da, mantık ilmine merkezî bir konum belirlediğini ortaya koymaktadır. Gramerdeki her kuralın bir anlam değeri taşıdığını ve bu anlamların mantık ilkeleriyle tutarlı olması gerektiğini savunan Batalyevsî, adeta Gazâlî'nin "ilimlerin anahtarı"⁴⁸ olarak gördüğü mantığı Arap gramerinde de kimi zaman uygulanabileceğini göstermek istemiştir. Böylece, mantığın bilimsel tutarlılık açısından vazgeçilmez olduğunu belirten Gazâlî'nin uyarısı, Batalyevsî'nin çalışmalarında hayat bulmuştur.

İbnü's-Sîd el-Batalyevsî, yaşadığı dönemde Endülüs'te büyük itibar görmüş ve eserleri vasıtasıyla birçok talebe yetiştirmiştir. Feth b. Hâkân, İbn Beşkuvâl ve Kâdî 'Îyâz gibi önemli simalar onun öğrencisi olmuş;⁴⁹ bu da onun daha hayattayken otorite kabul edildiğini göstermektedir. Onun nahiv alanındaki tartışmaları ve yönemi, Endülüs'ün sonraki nesil dilcilerine bir miras olarak kalmıştır. Örneğin, Endülüs gramer ekolünün kendisinden sonraki önde gelen temsilcilerinden İbn Madâ' el-Kurtubî (ö. 592/1196), Arap nahiv kuramını yeniden sorgularken Batalyevsî gibi mantık vurgusu yapan öncüllerin açtığı yolu izlemiştir. İbn Madâ', ünlü eseri *er-Radd 'alâ'n-nuhât'* ta (Nahivcilere Reddiye) geleneksel gramerin bazı katı kurallarını eleştirirken, dilde anlam ve mantık bütünlüğünü

⁴⁷ Ebû Hâmid Muhammed el-Gazâlî, *el-Müstasfâ min 'ilmi'l-usûl*, thk. Muhammed Abdusselam Abdüşşâfî (Dâru'l-kutubu'l-ilmiyye, 1993), 10.

⁴⁸ el-Gazâlî, *el-Müstasfâ min 'ilmi'l-usûl*, 10.

⁴⁹ Ebû'l-Hasan Ali İbn Sa'du'l-Hayr, *el-Kurt ale'l-Kâmil* (Dijital: eş-Şâmile, 1431), 36, 46, 47.

gözetken bir çizgi benimsemiştir ki bu tavrın Endülüs'teki seleflerinden beslendiği aşîkârdır. Yine Endülüs gramer ekolünün bir diğer büyük ismi İbnü'l-Üsfûr (ö. 669/1270), isim ve fiil tanımları konusundaki tartışmalarda Batalyevsî'nin bazı eleştirilerini devam ettirmiştir. Örneğin, Basralı dilci ez-Zeccâcî'nin isim tanımında belirsizliğe yol açan “ج” (yahut veya) bağlacını kullanmasını Batalyevsî gibi problemlili bulmuş ve bu noktada onun görüşlerine katılmıştır.⁵⁰ Bu örnekler, Batalyevsî'nin ileri sürdüğü fikirlerin sonraki âlimler tarafından geliştirilerek sürdürüldüğünü göstermektedir. Onun, nahiv meselelerine eleştirel ve mantıkî yaklaşım mirası, Endülüs'ün dil çalışmalarda bir ekol haline gelmiştir.

Bu etki, yalnızca genel yöntem veya teori düzeyinde değil, aynı zamanda örnek çözümleme pratiğinde de kendini göstermiştir. Özellikle *el-Mesâil ve'l-ecvibe* içinde yer alan “Darabe Zeydün ‘Amran” risalesinde gösterdiği çok katmanlı cümle çözümlemesi, sonraki nesil dilciler tarafından hem teorik model hem uygulama örneği olarak değerlendirilmiştir. İbn Madâ' gibi dilcilerin cümle içi anlam katmanlarına dair çözümlemelerinde, Batalyevsî'nin bu risalede geliştirdiği çoklu anlam ve kıyas mantığına dayalı analiz yaklaşımının izlerine rastlanır. Ayrıca bu risale, Arap nahiv geleneğinde kısa ve basit görünen örnek cümlelerin nasıl derinlemesine bir tahlile tabi tutulabileceğini göstermesi açısından da klasikler arasında özel bir yere sahiptir.⁵¹

Endülüs'teki etkisinin yanı sıra, İbnü's-Sîd'in ismi doğu İslâm dünyasında da bilinmiş ve takdir edilmiştir. Özellikle dil ve edebiyat tarihçisi İbn Hallikân (ö. 681/1282), *Vefeyâtü'l-a'yân* adlı biyografik eserinde Batalyevsî'nin ilminden övgüyle bahseder. İbn Hallikân, “hangi konuda kalem oynatmışsa o konuda en yetkin şekilde yazmıştır” diyerek⁵² Batalyevsî'nin ilim sahasındaki kudretini teslim eder. Bu ifadeden de anlaşıldığı üzere, Batalyevsî sadece nahivde değil, kaleme aldığı her alanda derin iz bırakmış bir bilgin

⁵⁰ Ebu'l-Hasan Ali b. Mümin İbn Usfûr, *Şerh-u Cümeli'z-Zeccâcî*, thk. Fevâz eş-Şî'âr (Beyrût: Dâru'l-kutubu'l-ilmiyye, 1998), 1/24.

⁵¹ el-Batalyevsî, *el-Mesâil ve'l-Ecvibe*, 614-639.

⁵² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-E'yân*, 3/96.

olarak değerlendirilmiştir. Her ne kadar felsefî mahiyetteki *Kitâbu'l-hadâik* gibi eserleri kendi döneminde İslam filozoflarının gölgesinde kalmışsa da, bu eserlerin dahi Yahudi düşünürler aracılığıyla Avrupa entelektüel geleneğine etkide bulunduğu, modern araştırmalarda ortaya konmuştur.⁵³ Bu tür bulgular, Batalyevsî'nin ilmî mirasının İslâm dünyası dışına da taşarak evrensel fikir hareketlerine katkıda bulunduğunu göstermesi açısından mühimdir.

Özellikle nahiv ilmi özelinde bakıldığında, İbnü's-Sîd'in *Islâhu'l-halel ve el-Hülel fî şerhi ebyâti'l-Cümel* gibi eserleri, Endülüs'te gramer öğretiminin kalitesini yükseltmiş ve *el-Cümel* gibi temel metinlerin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Onun eleştirel yaklaşımı sayesinde öğrencileri, dil kaidelerini ezberlemenin ötesinde, onlara sorgulama ve delillendirme alışkanlığı kazanmıştır. Bu miras, Endülüs nahiv mektebinin sonraki temsilcilerinde de açıkça görülür. Batalyevsî'nin talebeleri, gramer eğitiminde hocanın diyalektik yöntemini devam ettirmiş; sonraki nesiller de eserlerini okurken aynı sorgulayıcı üsluptan beslenmiştir. Bu durum, İbnü's-Sîd'in pedagojik etkisinin uzun süre yaşadığını ve bir okul oluşturduğunu kanıtlar niteliktedir. Aslında onun eğitim yaklaşımı, modern dil öğretimindeki eleştirel düşünmeyi teşvik eden yaklaşımlarla da örtüşmektedir. Kuralların ezberlenmesi yerine anlaşılmasını ve gerekçelendirilmesini hedefleyen yöntemi, bugünün eğitim bilimlerinde vurgulanan “öğrenciyi aktif kılma” prensibine oldukça yakındır. Bu bakımdan Batalyevsî, döneminin ötesinde bir eğitim anlayışına sahipti denilebilir.

Sonuç

İbnü's-Sîd el-Batalyevsî, Arap nahiv ilmine teori, terminoloji ve yöntem düzeyinde önemli ve kalıcı katkılar sunmuştur. Onun yaklaşımı, klasik mantıkçılarla uyum içinde şekillenmiş ve dil ile düşünce arasında kurduğu köprü sayesinde kendine has bir derinlik kazanmıştır. Fârâbî'nin “mantık ile nahiv” arasındaki benzetmesinde dile getirdiği ilke, Batalyevsî'nin dil-mantık sentezinde adeta

⁵³ Eyala Eliyahu, “From Kitâb al-ḥadâ'iq to Kitâb al-dawâ'ir: Reconsidering Ibn al-Sîd al-Batalyawî's Philosophical Treatise”, *Al-Qantara* 36/1 (Haziran 2015), 165-198.

hayat bulmuştur. Aynı şekilde, Ebû Süleyman es-Sicistânî'nin vurguladığı “lafız-mânâ bütünlüğü” prensibi, Batalyevsî'nin gramer çözümlemelerinde mânâyâ verdiği önemin temelini oluşturmuştur. Yûnus b. Metta'nın “mantığın terazisi” benzetmesi, Batalyevsî'nin dilsel kuralları tartarken gösterdiği denge ve titizliği açıklar niteliktedir. Gazâlî'nin “mantık bilmeyenin ilmine güvenilmez” uyarısı ise, Batalyevsî'nin ilmî tutarlılık anlayışında karşılığını bulmuştur. Batalyevsî, gramer incelemelerini aklın ilkeleriyle destekleyerek adeta bu klasik fikirlerin ete kemiğe bürünmüş bir temsilcisi olmuştur.

Öte yandan, Batalyevsî'nin klasik gramer kurallarını akıl süzgecinden geçirerek yorumlaması, terimleri mantıksal bir temele oturtma çabası ve farklı görüşleri tartışarak kendi düşüncelerini ikna edici biçimde ortaya koyması, onu döneminin diğer dilticilerinden belirgin biçimde ayırmıştır. Bu sayesinde Batalyevsî, kendi döneminde bir otorite olarak kabul edilmiş ve sonraki dil âlimleri tarafından eserlerine sıkça atıf yapılmıştır. İbnü's-Sîd, nahiv ilmini sadece dilin biçimsel yapısını inceleyen bir disiplin olmaktan çıkarıp onu anlam, mantık ve kullanım boyutlarıyla birlikte ele alınması gereken bir alan haline getirmiştir. Dilsel belirsizliklerin düşünce ayrılıklarının temel nedeni olduğunu düşünen Batalyevsî, “Keşke Araplar her bir anlam için, yalnızca o anlama delâlet eden ve başka mânâyâ gelmeyen tek bir lafız vaz' etselerdi” diyerek her kavramın tek bir terimle ifade edilmesi gerektiğine dair idealini de dile getirmiştir. Bu tutum, onun dile ve anlam berraklığına verdiği önemi gösteren bir “ideal dil” özlemini yansıtmaktadır. Batalyevsî'nin yaklaşımı, dil felsefesi açısından kalıcı bir değer taşır; zira dilin kurallarını düşüncenin işleyiş prensipleriyle birlikte değerlendirerek dil felsefesi alanına özgün bir katkı sunmuştur.

Bu çalışma kapsamında özel bir önem atfedilen “Darabe Zeydün 'Amran” risalesi, Batalyevsî'nin dil ve mantık eksenli gramer yaklaşımının uygulamalı bir örneği olarak dikkat çekmektedir. Kısa fakat yoğun içerikli bu risalede, klasik bir örnek cümle üzerinden çok katmanlı bir anlam analizi gerçekleştirmiştir. Batalyevsî, fiil-fail-mef'ûl ilişkilerini sadece gramer açısından değil, anlam ve

mantık bağlamında da incelemiştir. Cümledeki öğeleri beş ayrı düzlemde değerlendirmesi, onun nahiv anlayışının derinliğini ve dil çözümlemesinde benimsediği mantıkî yöntemi somut biçimde göstermektedir. Bu risale sayesinde, onun yalnızca kuramsal düzlemde değil, örnek çözümlemeler aracılığıyla da dil felsefesi ile nahiv bilimi arasında kurduğu köprünün canlı bir yansıması görülmüştür.

Ayrıca söz konusu risalenin sonraki dil âlimleri üzerindeki etkisi de göz ardı edilemez. Batalyevsî'nin ortaya koyduğu çözümleme yöntemi, İbn Madâ' gibi dilciler üzerinde etkisini göstermiş; Endülüs gramer geleneği içinde dilsel yapıları mantıkî yorumlarla birlikte değerlendirme anlayışı yerleşik hâle gelmiştir. "Darabe Zeydün 'Amran" örneği, klasik Arap gramerinde dışarıdan bakıldığında sade görünen yapıların nasıl çok yönlü anlam potansiyeline sahip olduğunu ortaya koyarak, Batalyevsî'nin yaklaşımını yalnız teorik değil pedagojik bakımdan da etkili kılmıştır.

Sonuç itibarıyla, İbnü's-Sîd el-Batalyevsî'nin çalışmaları Endülüs'te Arap gramer geleneğinin zirvelerinden birini temsil etmektedir. O, dil ile mantık arasında kurduğu organik ve paralel bağ ile yalnızca kendi çağına değil, evrensel dil bilim tartışmalarına da tarihî bir derinlik kazandırmıştır. Bir dilci ve aynı zamanda bir düşünür olarak, kural ve kaidelerin ötesine geçip dilin mahiyetine ilişkin sorular sorması, onu klasik dönem İslâm dil âlimleri arasında müstesna bir konuma yerleştirir. Batalyevsî'nin mirası, günümüzde de dilbilim ve mantık ilişkisine dair yapılan çalışmalara ilham verebilecek niteliktedir. Onun eserlerini incelemek, dil teorileri tarihinde mantıkî yaklaşımın önemini bir kez daha teyit etmekte ve dilin, düşüncenin aynası olduğu gerçeğini tarihsel bir perspektifle gözler önüne sermektedir.

Kaynaklar

Ayala, Eliyahu. "From Kitâb al-ḥadâ'iq to Kitâb al-dawâ'ir: Reconsidering Ibn al-Sîd al-Batalyawsî's Philosophical Treatise". *Al-Qantara* 36/1 (2015): 165–198.

Batalyevsî, Ebû Abdullah Muhammed b. Sîd. *el-Hulel fî şerhi ebyâtî'l-cümel*. (eş-Şâmile, 1431).

Batalyevsî, Ebû Abdullah Muhammed b. Sîd. *el-İktidâb fî şerhi edebi'l-küttâb*.

Tahkik: Mustafa es-Sikâ - Hâmid Abdülmecid. Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Misriyye, 1996.

Batalyevsî, Ebû Abdullah Muhammed b. Sîd. *el-İnsâf fî't-Tenbîh ale'l-Me'ânî*

ve'l-Evsâfi'l-Letî Evcebeti'l-İhtilâf. Tahkik: Muhammed Ridvân ed-Dâye. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1403.

Batalyevsî, Ebû Abdullah Muhammed b. Sîd. *Kitâbu'l-Hülel fî islâhi'l-halel*

min Kitâbi'l-Cümel. Tahkik: Said Abdülkerim Se'ûdî. Beyrut: Dâru't-Talî'a, ts.

Batalyevsî, Ebû Abdullah Muhammed b. Sîd, *el-Mesâil ve'l-ecvibe*, Tahkîk:

Velîd Muhammed es-Serâkibî, Dubâi: Kandil, 2019.

Batalyevsî, Ebû Abdullah Muhammed b. Sîd vd., *Şurûhu sakti'z-zend*,

Tahkîk: Tahâ Hüseyi vd., ys., Dâru'l-kutub, 1945.

Batalyevsî, Ebû Abdullah Muhammed b. Sîd, *Şerhu'l-muhtâr min lü-*

zûmiyyâti Ebu'l-'Alâ el-Maarrî, Tahkîk: Muhammed es-Seyyid Osman, Beyrût: Dâru'l-kutubu'l-ilmiyye, 2013.

el-Batalyevsî, Ebû Abdullah Muhammed b. Sîd, *Resâilu fî'l-Lüğa*, Tahkik:

Velîd Muhammed es-Serâkibî, Riyâd: Merkezi'l-Melik Faysal li'l-Bu-husi ve'd-dirâsâti'l-islâmiyye, 2007.

Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma yayınevi, 2005.

Çıkar, Mehmet Şirin, *Nahivciler ile Mantıkçılar Arasındaki Tartışmalar*, An-

kara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.

Çıkar, Mehmet Şirin - Cihangir Ecer. "Arap Grameri İlmi Çalışmalarında

Eleştiri: Batalyevsî Örneği". *İslam Düşüncesinde Eleştiri ve Tahammül Kültürü III*, ed. Teceli Karasu - Mahsun Aytepe, İstanbul: İlba Matbaası, 2021.

Dayf, Şavkî. *el-Medârisu'n-Nahviyye*. (eş-Şâmile: Dâru'l-Me'ârif, 1431).

Fârâbî, Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed (ö. 339/950), *İhsâu'l-'ulûm*,

Tahkik: Osman Emin, Kâhire: Mektebet'l-encelû el-Misriyye, ts.

Ferûh, Ömer, *Târîhu'l-edebi'l-arabî* Beyrût: Dâru'l-ilim li'l-melâyîn, 1982.

Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî (ö. 505), *el-Müs-*

tasfâ, Tahkîk: Muhammed Abdusselâm Abdüşşâfi, Beyrût: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, 1993.

- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtu'l-e'yân*. Tahkik: İhsân Abbâs. Beyrut: Dârü Sâdır, ts.
- İbn Hakân, Ebu'n-nasr el-Feth, *Kelâ'idu'l-'ikyân fî mehâsini'l-a'yân*, Kâhire: el-Matbaatu'l-emîriyye, 1866.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *et-Takrîb li-haddi'l-mantık*, Tahkik: İhsân Abbâs, Beyrût: Dâru Mektebeti'l-hayat, 1900.
- İbn Sa'dü'l-Hayr, Ebû'l-Hasan Ali. *el-Kurt ale'l-kâmil*. (eş-Şâmile, 1431).
- İbn Usfûr, Ebu'l-Hasan Ali b. Mümin. *Şerhu cümeli'z-Zeccâcî*. Tahkik: Fevâz eş-Şî'âr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Makkârî. Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed (ö. 1041) *Nefhu't-Tîb min Ğisni Endelüsü'r-Ratîb*. Mısır: Matbaatu Lecneti't-Telif ve't-Terceme, 1939.
- Sadiye Mustafa Muhammed, "Kâsim Sözlüğünde Arapçaya Çevrilmiş Fonetik (Sesbilim) Terimleri: Betimleyici ve Analitik Bir İnceleme", Kâhire Ayn Şems Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 4/27, 2021.
- Sâhib, Ebû Necâh. *İbnu's-Sîd el-Batalyevsî el-Lügavîyyü'l-Edîb*: Heyâtuhu, Menhecuhu fî'n-Nahvi ve'l-Lüga, Şî'ruhu. Bağdat: Merkezü'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, 2007.
- Süheylî, Ebu'l-Kâsim Abdurrahman. *Netâicu'l-Fikri fî'n-Nahvi*. Tahkik: Adil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavvez. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- Süyûtî, Abdurrahman b. Ebûbekir. *Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*. Tahkik: Abdulhamit Hindâvî. Kahire: el-Mektebetü't-Tevkîfiyye, ts.
- Tevhîdî, Ebû Hayyân, Ali b. Muhammed. *el-İmtâ' ve'l-muânese*. Tahkik: Heysem Halîfe et-Tü'aymî, Beyrût: el-Mektebetü'l-misriyye, 2005.
- Tevhîdî, Ebû Hayyân, Ali b. Muhammed. *el-Mükâbesât*. Tahkik: Hasan es-Sendûsî, Dâru Su'âd es-Sabâh, 1992.
- Veledebâh, Muhammed el-Muhtâr. *Târîhu'n-Nahvi'l-Arabî fî'l-Meşriki ve'l-Mağrib*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008.